

*„Jó Istenem azt add érni nékem
Hogy szép hazám szabad legyen.
Hozd rá a szabadság napját
Áld meg a magyar hazát”*

(Maksa Mihály butellaverse)

Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc Csongrád megyei emlékei a tárgykultúrában

MARKOS GYÖNGYI

(Makó, József Attila Múzeum)

Az évfordulók – a kampány jellegű megmozdulások sokaságának ellenére – mindig jót tesznek egy-egy téma földolgozásában, föl kutatásában. Az 1848-49-es forradalom és szabadságharc folklór és tárgyi emlékeinek gyűjtésében ugyanez tapasztalható.

Már az ötvenedik évfordulóra jelentek meg könyvek, kiadványok, amelyekben találunk a népeletre vonatkozó leírásokat, rajzokat, képeket, visszaemlékezéseket.¹ Ezek a kiadványok a 19. század végének politikai ellentmondásosságát tükrözik.

A szabadságharc 100 éves évfordulója alkalmából széleskörű gyűjtőmozgalom indult emlékeinek felkutatására, elsősorban a folklór területén. Ennek eredményeképpen 430 faluból kb. 50 ezer adat érkezett be a budapesti egyetem Folklór Tanszékének adattárába. A népköltészeti alkotásokon kívül összegyűjtötték a kötetlenebb elbeszéléseket, emlékeket, adatközléseket, amelyek tükrözték a történelmi ismereteket, valamint az eseményekről alkotott véleményeket.

Ennek feldolgozásaként jelent meg Ortutay Gyula: Kossuth Lajos a magyar nép hagyományaiiban című tanulmánya,² illetve Dégh Linda önálló kötete A szabadságharc népköltészete címmel³. Meg kell jegyezni, hogy a tanulmányok magukon viselik koruk politikai szemléletét. Példaként Ortutayt idézem: „S ma már úgy emlékeznek vissza e száz esztendő s idősakra, mint a megvalósult szabadság népe, ezért hasonlítják Rákosi Mátyás munkáját Kossuthéhoz, ezért tartják Kossuthot is a nép olyan vezérének, mint a nagy Sztálint.”⁴

A szabadságharc 150. évfordulójára megjelent Hősök és vértanúk c. könyv bevezetőjében Dömötör Ákos, a kötet szerkesztője a következőképp ítélte meg az 1952-ben kiadott népköltészeti kötetet: „Dégh Linda, aki a folklór tanulmányozásában fontosnak tartotta a szociális szempont érvényesítését, a szabadságharc mondái közül azokat a szövegvariánsokat válogatta ki, amelyek esztétikai értéket képviseltek. Emi-

¹ Szabadságharcunk emléke, 1848-1898, szerk.: Boross Vilmos; Ezernyolcszáznegyvennyolc, Az 1848/49-iki magyar szabadságharc története képekben, szerk.: Jókai Mór, Bródy Sándor, Rákosi Viktor, Budapest, 1898.

² Ethnographia LXIII. 1952.

³ Budapest, 1952.

⁴ Ortutay, 1952. 306.

att természetesen elsikkadt a hagyományozódásban érvényesülő variálódás folyamatának bemutatása és számos törvényszerűség megállapítása.”⁵

Mindezekkel együtt a tanulmányok forrásértéke vitathatatlan, nélkülözhetetlen a későbbi kutatás számára.

A 19. század végén, a 20. század elején, ha nem is ilyen tömeges formában, a forradalomhoz és szabadságharchoz kapcsolódó tárgyak gyűjtése is megfigyelhető. A magánszemélyeken kívül élen járt ebben a Kolozsvári Országos Történelmi Erekllye - Múzeum, amely „Kossuth Lajos születésének 100. évfordulóján, a Mátyás király lovas szobrának leleplezési ünnepélyéhez kapcsolódóan, a még élő 1848-49-es katonák képeiből egy nagy kiállítást kívánt rendezni.”⁶Felhívásuk eredményeképpen „Hódmezővásárhelyen Plohn József, a patrióta fotográfus személyében akadt vállalkozó az egykorúan díjazatlan feladatra”⁷, s 154 katona hiteles arcképe maradt az utókorra.⁸

Nagy értéket képviselhetek a forradalomhoz és szabadságharchoz kapcsolódó tárgyak, alkotások. Erről tanúskodik pl. a hódmezővásárhelyi 1904-es ipari és mezőgazdasági kiállítás, amelynek néprajzi részlegében két tárgy is volt kiállítva: egy tábori kávéfőző 1848-ból és egy fa legyező, amelyet Rónay Mihály alispán készített 1849-ben az aradi várban.⁹

A centenáriumi gyűjtéshez kapcsolódik Vajkai Aurél kutatómunkája. Ő a forradalom és szabadságharcnak a népművészetre gyakorolt hatását vizsgálta.

Az 1848-49-es polgári forradalom és szabadságharc 150. évfordulója alkalmából kiállítást rendeztünk a makói József Attila Múzeumban „Népelet 48-ban – 48 a népeletben” címmel. A kiállítás a Csongrád megyei múzeumok, a szentesi levéltár, a Néprajzi Múzeum kerámiagyűjteménye, az orosházi Szántó Kovács János Múzeum és néhány magángyűjtő anyagából állt össze.

Kiállításunkat az alábbiak szerint készítettük el. Egyrészt szándékunkban állt bemutatni a múlt század közepének mindennapi tárgyait, amelyek között a forradalom és szabadságharc időszakában a magyar parasztság a Dél-Alföldön élt. Másrészt szerettük volna szemléltetni, hogyan maradt fenn a forradalom és a szabadságharc emléke, eszmeisége a parasztság hagyományában. Az anyaggyűjtés során derült ki, hogy viszonylag szép számmal található gyűjteményeinkben a forradalom és szabadságharc tárgyi emléke (kokárdák, zászlók, fegyverek, sapkák stb.). Ezért harmadik tematikai egységként ezeket állítottuk ki.

A kiállítás rendezésére az ösztönzött, hogy fölmérjük: hogyan maradt meg a parasztság hagyományában a polgári átalakulást elősegítő forradalom és egy – tulajdonképpen vesztes – szabadságharc emléke. Nyomon követhetők-e a változások tudati vagy tárgyasult formában?

A kérdéssel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy a megfigyelések, vizsgálatok meglehetősen szűk területre korlátozódtak. A tárgyak egy része elkopott, eltört, el-

⁵ Dömötör Á., 1998. 7-8.

⁶ Dömötör J., 1992. 170.

⁷ Szabad Gy., 1992.5.

⁸ Plohn J., 1992.

⁹ A Hódmező-vásárhelyi ipari és mezőgazdasági kiállítás útmutatója. Hódmezővásárhely, 1904.

használódott. A megmaradtak közül is csak töredék került be a múzeumok gyűjteményeibe.

Vajkai Aurél a forradalom és a szabadságharc 100. évfordulójára készült tanulmányában megállapította, hogy – a parasztság konzervativizmusa miatt – az 1848-49-ben készült tárgyak többsége nem kötődik a forradalomhoz és szabadságharchoz. Az ebben az időben készített tárgyakat legtöbbször csak az évszám köti össze korával. Mint írja: „... a mindennapi élet eléggé zökkenőmentesen gördült tova a maga útján a még oly kavargó külső események közt is. Éppúgy bevészte a fazekasmester a butéllába a megrendelő nevét, vagy valamilyen jóízű ivórigmust, mint annak előtte, a széktámlára éppúgy rávésték az 1848-at, mint akármelyik előző évet, az ANNO is életben volt még, a használati tárgy is megkapta dátumát, de semmiféle megjegyzést nem fűztek e nevezetes évszámhoz...”¹⁰

Térségünkben a szabadságharc eseményeivel közvetlen kapcsolatba egy néprajzi tárgy hozható, amely a Móra Ferenc Múzeumban van: egy szürke pereculacs. Rajta az alábbi felirat olvasható: „Légrádi György 1848. készült Pápán. „Asz N Őrseregnek”. Vajkai Aurél erről megjegyzi: „Ez azonban már gyáripari terméknek tekinthető és így nem a nép ösztönös megnyilatkozásának kifejezése.”¹¹

A forradalom és a szabadságharc eseményeit, emlékeit idéző tárgyak részben közvetlenül a szabadságharc bukása után, többségében azonban a múlt század végén keletkeztek. Elsősorban népművészeti alkotások, ritkábban használati eszközök.

A tárgyakon leggyakrabban alkalmazott szimbólum az *országcimer*, amely önállóan, *hazafias szöveg* vagy évszám kíséretében található. A *szomorúfűz* ábrázolása vagy szövegben említése a szabadságharc bukására utal. Népművészeti tárgyainkon ritkábban találkozunk katonák, *honvédek* ábrázolásával.

Mint említettem, a szimbólumok közül leggyakoribb a címer, amely általában cserépedényeken és a fa tárgyakon (borotvatok, mézeskalács ütőfa, stb.) található, de a szűcsök és szűrszabók is rávarrták subára, szűrre.

A magyar címer díszítőelemként negyvennyolc előtt is előfordult. A reformkorban egyre határozottabban a nemzeti önérték kifejezésére szolgált. A köztudatban úgy élt, hogy a koronátlan, ún. *Kossuth-címer* 1849 tavaszán vált hivatalossá. A Kossuth címer történetéről részletesen ír Selmeczi Kovács Attila az *Ethnographia* 1999/1 számában.¹² Ebben megállapítja, hogy „...a szabadságharc leverése után is mindkét címerforma, a koronás és a korona nélküli egyaránt a nemzeti tudat megőrzését, a Habsburg-önkényuralommal való szembenállást juttatta kifejezésre...”¹³

A néprajzi tárgyakon lényegesen kevesebbszer fordul elő a koronátlan, mint a koronás címerábrázolás.

A népművészeti tárgyak címermotívumai a hivatalos koronás államcímer leegyszerűsített változatai. A pajzs alakja szerint lehet kerek talpú, csücskös talpú, de van ovális, kerek és gyakori a reneszánsz tárcsapajzs-forma is. A hivatalos címet körbe-

¹⁰ Vajkai A., 1998. 8.

¹¹ U.o.

¹² Selmeczi Kovács Attila 1999. 3-23.

¹³ U. o. 13.

ölelő cserfaág és olajfaág szintén fellelhető a cserép- vagy fatárgyak címerdíszen is, gyakran átváltozva egyszerű leveles ággá. Ez néhol virágban, például tulipánban végződik.¹⁴

Tárgyainkat anyaguk szerinti csoportosításban mutatom be, melyek többségét a fazekas, illetve famunkák alkotják.

Cserépedényeink közül a leggazdagabb tárgycsoportot a *butellák* alkotják. A butellák egy részén a címer az egész butellaoldalt kitölti, esetleg rövid szöveg (pl. „*Éljen a haza*”, „*magyar korona*”) kíséri (1., 2., 35., 37. kép).

A címerábrázolások mellett gyakori a butellaverseket befejező rövid mondatok, feliratok alkalmazása. Pl.: „*Éljen a haza!*”, „*Áldás legyen szép hazánkra*”, „*Éljen a magyar még a neve fent tart*”, „*Éljen a haza, éljen a nemzet, éljen a köztársaság*” (8. kép).

Hosszas, hazafias szövegek felírása is megfigyelhető a butellákon.

Itt kell említést tenni a hódmezővásárhelyi Maksa családról, akiktől mind a Néprajzi Múzeum, mind a vásárhelyi Tornyai János Múzeum gyűjteményében témánkhoz kapcsolódóan sok szép tárgy maradt fent. Négy testvérről van szó, akik mind a négyen fazekasok lettek. Közülük a leghíresebb Maksa István (1840-1902), akinél a testvérek is tanulták a mesterséget. Rá így emlékezett lánya 1955-ben: „az én apámnak az volt a legkedvesebb, a magyar korona, egyik oldalán cserág, a másik oldalán makkág.”¹⁵ Maksa István mellett bennünket mégis jobban érdekel Maksa Mihály (1851-1908), aki mind címerábrázolásával, mind hazafias szövegű butelláival tűnik ki.

Maksa Mihály gimnáziumba járt, latint tanult, pap akart lenni. Ebben édesapja korai halála megakadályozta. Szép ívű vonalvezetése, díszítményei, írásképe – mind egy magasabb műveltségű fazekas mestert mutat be, aki „tudatosan vállalta műveit.”¹⁶

Zöld mázas butellái általában nagyok, némelyik kissé vállas. A feliratot rendszerint vonalzóval húzott kettős keret veszi körül, felül pedig körzővel többszörösen húzott félkör alakú keret, ferde vonalakkal rácsosva. A mester a keskeny oldalra egy zsinóros dísz vagy “halálfog”-nak nevezett díszítményt tett. Gyakran egyik oldalra egyiket, másik oldalra másikat. Ritkán előfordul a hullámvonalba helyezett karéjos levélsor, ez kerülhetett a butella keskeny oldalára, de a hátára is.

A butellák legfőbb dísze a szöveg, annyira, hogy a hosszú felirat kedvéért elmarad – az általában Maksákra jellemző – alsó rácsosított félkör. A szöveg két részre oszlik. Az egyik a tréfás hangú ajánlás, amelybe belefoglalja a tulajdonos nevét. A butellaszövegek másik csoportja, amelyben áldást kér a hazára. Egyes versszakokat önállóan vagy másokkal kiegészítve, esetleg variálva is megtalálhatjuk munkáin.

1880-tól rendszeresen írta butelláira az alábbi versszakot, amely fohásznak is beillik:

„*Szentséges Úr Isten Magyarok Istene*
árasz el áldásodat a magyar nemzetre”

¹⁴ Nagy V. 1991.

¹⁵ Kresz M. 1966. 115-152.

¹⁶ U. o.

*hogy el ne ronthassa semmiféle veszedelem
a nemzet jóllétű s boldog lehessen”*

Néha kiegészítette az alábbi sorral:

“Imádott Istenem hald mit óhajt gyermeked.”

Ezen a butellán az alábbi bevezető butellavers olvasható:

*„Hódi Ferencz az
én nevem meg jön ak-
kor az én kedvem ha
butellám kezemben
tartom belőle bűven
ihatom. Vivát. “ (3. kép)*

A fenti s az alábbi tartozik két legismertebb hazafias butellaversei közé, amelyek a kortársakra is hatottak:

*„Jó Istenem azt add érni nekem
hogy szép hazám szabad legyen
Hozd rá a szabadság napját
Áld meg a magyar hazát.”*

Egy ilyen feliratú butella az 1948-as, centenáriumi kiállításon is szerepelt. Bár Kresz Mária a kiállítást bemutató, rövid cikkében nem említi Maksa Mihály nevét, szinte biztos, hogy az ő munkájáról van szó. Kresz Mária szerint: “a felirat nyilván az elnyomás éveit sóhaját őrzi”.¹⁷

Maksa Mihály a Nemzeti dal első négy sorát több butellára írta rá, erre az első adatunk 1886-ból van. Önálló közlésén túl mondanivalója megerősítésére a „Talpra magyar” sorai alá a következő verset is írta:

*„Régen veri már a magyart a teremtő
azt se tudja milyen lesz a jövő, és
lesz-e még ezen a földön vig napja,
örüljön-e, búsuljon-e nem tudja.”*

A bemutatottakon kívül a következő szövegeket írta butelláira, amelyek szintén egy-egy imába foglalt kívánságnak felelnek meg:

*„Elégeld meg a szenvedést
oh nemzeted Istene
légyen már a Magyaroknak
is egyszer örömmünnepe
hozz rá a béke napját
Áld meg a Magyar hazát”,
(vagy) „a sokat szenvedett magyar hazát”.*

*„Áld meg Isten ezt a hazát
ennek minden morzsa porát
híts rá áldást elég bűven
és örömet a jövőben*

¹⁷ Kresz M. 1949. 348.

*Áld meg Isten ezt a hazát
ennek minden derék fiát
szerencsével gazdagsággal
örömmel és boldogsággal
éljen a haza”*

*„Isten adj hazánk felett
Tiszta fényes szép eget
Partjain Tiszánk Dunánknak
Áldva száljon felleged”*

A fenti verset néha kiegészítette a mester még egy versszakkal:

*„Mézed önts Tokaly borába
búzát a föld ugarába
mely tart anyi éven át
boldogítsa Szép honát”*

Nem bizonyított, de sejtésem szerint a Maksa család kezéből került ki a Szózat első versszakának butellára karcolása is (4. kép).

Formájában és színvilágában is más az a butella, amelyet Tódor(?) Pál vásárhelyi fazekas készített 1874-ben. A makói múzeum gyűjteményében található butellára a következő verset írta:

*„Isten áldja meg a magyart,
tartson neve míg a földtart,
paraditsom hazájába éljen,
mint hal a dunába.”*

Vásárhelyi fazekas munka az 1893-ban készült, címeres könyvbutella „*éllyen a haza*” felirattal.

A butellák másik sajátos csoportját a makói mesterek készítették. A szögletes, zöld mázas makói butellákra általánosan jellemző, hogy nagyobbak, vállasabbak, mint a vásárhelyiek. Az 1880-as évektől jellegzetes motívuma a szomorúfűz, amelyben a kutatók a bukott szabadságharc jelképét látják, az elválás, kivándorlás, elvándorlás kifejeződését.¹⁸ Kiss Antal és Szabó György fazekasok alkalmazták leginkább ezeket a motívumokat.

A butellák egy részén a szomorúfűz az egész butellaoldalt kitölti (38. kép). Előfordul, hogy a másik oldalán címer van. Az egyiken pl. a címer körül a következő fölirat olvasható: „*Éljen a haza – a barátság Amen*”. A címer alatt: „*készült Nagy Mihálynak Makón 1885*”, s folytatódik a szokásos butellaverssel (5. kép).

Szabó György munkáján a szomorúfűz az egész butella-oldalt kitölti, illetve a szomorúfűz fölött „*Éljen az igazság 1883*”, alatta „*Szomorú fűz Földig ér az ága*” fölirat olvasható. A butella másik oldalán az „*Éljen a haza*” fölirat található, és a szokásos butellaverssel folytatódik. (7. kép)

A makói butellák másik részén csak szövegben utalnak a szomorúfűzre.

*„Nagy Sándor é ez
a butella fojam*

¹⁸ Kresz M. 1990. 378.

*mentén szomorúfűz
atyám anyám men
nem kel én szerel
mem tőled válnom”*

*“Szülőföldemből távozzom
ah méjén Fály szívenben
ma bútsúzzom ma indulok
Érted csak egy szív dobog
ne sily tovább és hadj menni.”* (NM. 55. 1. 1.)

A szomorúfűzes butellák között sajátos helyet foglal el az, amelyet Vörös Lászlónak készített Kiss Antal. Egyik oldalán fűzfára felakasztott fegyverek láthatók. (1. rajz) Másik oldalán a címer fölött „*Aldás és béke*” fölírat olvasható (6. kép).

Szirbik Ferencnek készítette Kiss Antal, a címer körül rozmaringos-leveles ágas butellát, melynek felirata „*Éljen a haza.*”

A butellák között különleges helyet foglalnak el a szentesi múzeum gyűjteményében található h o n v é d - butellák (36. kép).

A cserépedények közül a *kulacsok* díszítésére a butellákhoz hasonlóan gyakran alkalmazták a fazekas mesterek a címert festett, domborműves kidolgozásban vagy karcolt technikával. A címer helye lehet a kulacs előlapjának közepén, a többi díszítmény között (10., 39., 42. kép). Gyakori, hogy a kulacson egyedüli dísz a címer. Előfordul, hogy a címer alatt „*éllyen*” felirat található (40.kép).

Más stílust képvisel a pereckulacs, barokkosba hajló, indás-leveles címerképével. Áttört technikával készült (41. kép).

Mint a butellákon, a kulacson is gyakran előfordult, hogy hosszabb szöveg végén rövid mondattal utalt a mester hazafias érzelmeire: „*Éljen a magyar nemzet*”. (9. kép).

Vásárhelyi fazekas készítette a vörös mázas boros kancsót, helyi nevén *mihókot*. Rátétes, festett címerét hazafias szöveg veszi körül „*...legyél vidám lelkes magyar, míg gyász sirboltod el nem takar*” (44. kép).

A cserépedények között egyedi példány a hódmezővásárhelyi fehér-zöld mázas *gyufatartó*, amely hátlapjának közepén stilizált címer látható (32. kép).

Vásárhely népének írásbeliségére utal a *tintatartó* vagy *kalamáris* korai megjelenése (1820).¹⁹ A 19. század második feléből számunkra két különböző, eltérő stílusban készült tintatartó érdemel figyelmet. Az egyik zöld mázas, elülső oldalán áttört díszítés. Hátlapját teljesen kitölti a két leveles ág által övezett, formában préselt domborműves címer (11. kép). A másik Maksa Mihály munkája 1889-ből. Hátlapja vörös alapú, rajta fehér írókával festett magyar címer. Különlegessége, hogy tintatartón csak ritkán fordul elő írókával festett címer. Hátoldalán felirat: „*Készült 1889. április 12-én Maksa Mihály MK tálas HMVásárhely*”. (12. kép)

Maksa Mihály újabb említésekor két különleges Maksa címert is bemutatunk, amelyeket a tornác oszlopaire, a fehérre meszelt „*kölábakra*” helyezett (45. kép). Ezek a munkák is hozzátartoznak a mester személyiségéhez, aki a házát saját ízlésére formálta, ellátta falitáblákkal, feliratokkal. Ezek közé tartozik a képen látható, nagy mé-

¹⁹ Kresz M., 1990. 360.

retű magyar címer 1891. évszámmal. Hátlapján olvasható: „*Maksa Mihály tálas MK HMVHelyt 1891 év jun 18*” (14. kép)

Tálat általában nagy tömegben, több félélt készítettek a fazekas mesterek, amelyek a használatban jobban elkoptak, eltörtek, mint az inkább megbecsült egyedi darabok. Különösen becses id. Maksa István munkája, az ún. első tál vagy nagytál, benne legkedvesebb mintája, a magyar címer (43. kép).

Ezt a tálat Kresz Mária Maksa István szomszédjában találta meg. A szomszédok 1888 után költöztek oda, tehát 1888–1902 között készült.

A keménycserép tányérok egyik kedvelt díszítő motívuma volt a magyar címer, amely alatt gyakran „*Éljen a haza*”, „*Éljen a magyar*” felirat olvasható (13. kép).

Második nagy tárgycsoportunkat a *famunkák* alkotják.

A fa megmunkálása során is gyakran alkalmazott díszítőelem volt a címer. A különböző díszítő technikák (faragás, karcolás, vésés, spanyolozás) mindegyikénél találkozunk vele. Ebben a tárgycsoportban található a legtöbb olyan munka, amelyeket specialisták, paraszt- vagy pásztorfaragók készítettek. A borotvatokok, mézeskalács ütőfák, hangszerek és egyéb egyedi tárgyak tematikai, formai, és technikai sokszínűségről tanúskodnak.

A *borotvatokok* karcolt, faragott vagy spanyolozott technikával készült tárgyain a címer elhelyezése változatos, mindig illeszkedik a tárgy formájához. Legtöbbször a díszítmény központi helyén található (16., 46. kép). Más esetben a címer szinte megbújik az indák, levelek között, mégis észrevehetően rejtették el (18. kép), ill. a karcolt, egymással háttal fordított címerkép teljesen betölti a borotvatok felületét (17. kép).

A figurális ábrázolásnak kevés emléke maradt fenn gyűjteményeinkben. Ezért különösen becses tárgy a szegedi Móra Ferenc Múzeum gyűjteményében található sötét bordó borotvatok, amelynek fedőlapjára karcolással készített két emberalak között a magyar címer, valamint két zászló látható (2. rajz).

A könyv alakú borotvatokok mellett láthatóak az újabb típusúak is. 1863-ban készült Berta Pálnak az a darab, melyben a címer arányai az érdekesek (19. kép).

Karcolt, spanyolozott díszítményű az Apátfalváról Makóra került borotvatok. Felirata: „*Emléül, készült az 1866-dik évben*” (20. kép).

A Nyugat-Európából származó *mézeskalácsos* mesterség kedvelt termékei között szerepelt a baba, a szív és a huszár. A hódmezővásárhelyi, a szentesi és makói mesterek a szabadságharc bukása után gyakrabban készítették a vásárfiába vitt huszár, kard és ló figurája mellett a címeres darabokat is. A mesterek faragták a címerképet önállóan (22. kép), mások a hagyományos díszítési módok közé vették a címert (23. kép).

Érdekes az a vásárhelyi kard nyomódúca (ütőfa, mintafa), amelynek markolata állatfejen végződik, pengéjén leveles ág, virág, közöttük mintegy belerejtve található a korona (21. kép).

Ivócsanak kevés található vidékünkön. A fennmaradt példányokat sem díszíteték gazdagon.²⁰ Egy címeres ivócsanak az 1901-es ipari kiállításra készült Szentesen

²⁰ Nagy V., 1990. 473.

(KJM 54.408.1.).

Az orosházi Szántó Kovács János Múzeum gyűjteményében található *faragott polcról* nem sokat tudunk. Ránézésre megállapítható, hogy nem avatott kéz munkája. Házi használatra készült. Áttört faragásában nagyméretű címer található (27. kép).

Festett fa tárgyunk kevés van, amelyen nyomát találánk a forradalom és szabadságharc utóéletének. Ezek közé tartozik a Tótkomlósról a szegedi múzeum gyűjteményébe került, halványkék alapon díszített *pipatórium* (47. kép). Két szempontból is érdekes. A címer közepén van ugyan, de nem központi helyet foglal el. Leginkább szembetűnő a faragvány tetején látható honvéd figurája, amely két kezével elnyomja a kétfejű sast. Szimbolikája egyértelmű. Vajkai Aurél 50 évvel ezelőtt a békéscsabai múzeum gyűjteményében találta meg ennek párhuzamát, s mint egyedi tárgyat említi. Összehasonlítva a két tárgyat, elképzelhető, hogy ugyanaz a mester alkotta mindkettőt.

A szegedi múzeum gyűjteményébe 1913-ban került *kisláda* előlapján festett címer kapott helyet. Festése alapján feltételezhető, hogy a motívum átfestés útján került rá (15. kép).

A csongrádi Tari László Múzeum gyűjteményéből való, a szegedi múzeum népművészeti kiállításán látható *tekerő* fedelét kívül-belül festett, csontlemez berakásokkal kialakított magyar címer és szomorúfűz díszíti. Főirata: "*Kovács Gergely é készült 1884 ára 77 forint*" (TLM 71. 1. 122).

A citera (26. kép), kisszék (28. kép) és a törülközőtartó (25. kép) készítői szervesen folytatták a századforduló faragó hagyományait.

Az előzőeknél lényegesen kevesebb *bőrből* és *textilből* készült tárgy maradt fenn, ami az 1848-49-es forradalom és szabadságharc emlékét őrzi. Ennek oka elsősorban maga az anyag: mind a bőr, mind a textil nehezebben viseli az idő múlását, mint például a cserép.

Néhány címeres dohányzacskó (31. kép), egy asszonysuba (egyedül koronázatlan címerrel) és egy kocsis szűr képviseli ezt a tárgycsoportunkat (48-49. kép).

A Móra Ferenc Múzeum gyűjteményében található fakulacs bőrrózsáját hímzett címer díszíti. Ez nem vidékünkön, hanem Debrecenben készült.

Fából, áttört faragással készült karperec első egysége (30. kép), tűzcsiholó acél középdisze s a gyöngyszövéssel készült kulcstartók címere mind egészen apró tárgyakon találhatók. Készítésük nagy türelmet, ügyességet kívánt. Ezek az alkotások is jelzik témánk tárgyi sokszínűségét.

*

Külön kell szólni a *Rózsa Sándort* és a *betyárvilágot* felidéző emlékekről. A betyárvilág jóval az 1848/49-es forradalom és szabadságharc előtt kibontakozott, kiteljesedése a szabadságharc bukása utáni időre tehető.²¹

Kialakulásának legfőbb oka a zsellérek számának növekedése, valamint a Habsburg Birodalom katonaállítási rendszere volt.

A Dél-alföldi betyárok közül az egyik leghíresebb Rózsa Sándor volt, aki a magyar kormánytól mentességet nyerve, bandájából szabadcsapatot alakított és a szabad-

²¹ Szabó F., 1964.

ságharc katonái közé állt. A szerb felkelők ellen sikeres portyázó harcot vívott. Csapatának tagjai nem tudták felszámolni régi életmódjukat, így fölsozlatták őket.

Rózsa Sándor (1813. Szeged – 1878. Szamosújvár) a szabadságharc után folytatta rablásait, elfogták (1856) és életfogytiglanra ítélték. 1867-ben kegyelmet kapott, kiszabadult, de újból folytatta előző tevékenységét.

A szabadságharc leverése után a bujdosó honvédeket, a Habsburg hadseregből szökött katonákat éppúgy üldözték, mint a közönséges bűnözőket. 1868-ban Rádai Gedeon lett a teljhatalmú kormánybiztos Szegeden, aki a betyárvilágot nagy apparátussal és kegyetlenséggel fölszámolta. Rózsa Sándort is ő fogta el 1872-ben, s életfogytiglani fegyházra ítélték.

Rózsa Sándor életéről, tetteiről, elfogatásáról számos monda, dal, történet ismert. Több tárgy is található gyűjteményeinkben, melyről azt tartják, hogy személyes használatában voltak (34. kép). Alkotó kedvű paraszt és pásztorfaragók megörökítették Rózsa Sándor és a betyárok életét, tetteit (33. kép, 3. rajz).

*

Kossuth Lajos (1802-1894) emléke elevenen él a magyar néphagyományban. A szabadságharc hősei közül a néphagyományban Kossuth áll a központban, róla szól a legtöbb népdal, történet és monda. Mint Ujváry Zoltán tanulmányában írja: „Alakja már-már mitikussá vált, s kultusza az egész nemzetre kihatott.”²² Kossuth Lajos személyét és tetteit már a szabadságharc alatt folklór alkotások örökítették meg.

A Kossuth-kultusz különösen erős vidékünkön, a Dél – Alföldön. Kialakulását nagymértékben befolyásolta a szabadságharc alatti nagyhatású toborzó körútja (Csongrád – Szentés – Szegvár – Hódmezővásárhely – Szeged). Az abszolutizmus idején tovább erősödött kultusza. A kiegyezés után a helyi képviselők évtizedeken át 48-as, függetlenségi programokkal kerültek a parlamentbe. Városaink diszpolgárrá választották (pl. Hódmezővásárhely 1880, Makó 1887). Halála, temetésének díszes körülményei újabb lökést adtak kultuszának, amit tovább erősített születésének 100. évfordulója.

A 19. század végén, a 20. század elején szinte minden városban állítottak szobrot emlékére. A század eleji szoborállítás hangulatát tükrözi az 1907-es Képes Kossuth-naptár: „Amióta a magyar nép az ismeretlenség ősi homályából előbukkant, összes nagyjainak együttvéve sem emelt annyi szobrot, mint Kossuth Lajosnak egymagában. Sőt a többi nemzetek történetében is hiába keressük hasonló kegyeletnek a megnyilatkozásait. (...) Miben rejlik a tartós és terjedő kegyeletnek az indító oka? Abban, hogy Kossuth Lajos jobban meg tudta hódítani a szíveket, mint bárki más. Nemzete lelkéhez jobban hozzá férközött s megtöltötte azt eszményi tartalommal.”

A századfordulón felerősödött a Kossuth Lajos személyéhez fűződő tárgyak gyűjtése, amelyekből később múzeumaink gyűjteményeibe is kerültek. A parasztság kultúrájában található tárgyak sokasága is jelzi a Kossuth-kultuszt. Példaként említem a makói József Attila Múzeum gyűjteményébe Csanádalbertiről került szövöszéket. A tulajdonos nevét jelző monogram és az 1902 évszám mellett a szövöszékre címert is faragott készítője (24. kép).

²² Ujváry Z., 1995. 32.

*

Összegzésként elmondhatjuk, hogy térségünkben viszonylag gazdag tárgyi anyag maradt meg, amely a nemzeti öntudat meglétét tükrözi. Különös jelentőséggel bírnak azok az emlékek, használati eszközök, amelyek közvetlenül a szabadságharc bukása után, az elnyomatás éveiben keletkeztek. Ezeknek mind elkészítése, mind megőrzése komoly büntetéssel fenyegetett. Úgy vélem, a kiegyezés után sem volt „hivatalos” a forradalom és a szabadságharc éltetése.

Bár a bemutatott tárgyakon keresztül a társadalmi és gazdasági változások, az átalakulás nem egyértelműen követhető nyomon, megállapítható, hogy a forradalom és szabadságharc emléke mélyen beépült a parasztság tudatába. Elmondhatjuk, mind a parasztok, mind az iparosok kezeiből kikerült alkotások a készítők hazafiságáról, honszeretetéről tanúskodnak.

IRODALOM

- DÉGH Linda
1952 A szabadságharc népköltészete, Budapest.
- DÖMÖTÖR Ákos
1998 Hősök és vértanúk, Budapest.
- DÖMÖTÖR János:
1992 Utószó. Plohn József Negyvennyolcas honvédportrék, Budapest.
- KRESZ Mária
1949 Az 1848-49. évi Centenárius Kiállítás néprajzi terme: "A Szabadságharc a nép életébe".
Ethnographia, LX. 346-348.
1966 Maksa Mihály tálas. MFMÉ, 1964-65, Szeged, 115-152.
1990 Fazekasság, Csongrád megye népművészete. Szerk.: Juhász Antal. Budapest, 299-380.
- NAGY Vera
1990 Faragás, Csongrád megye népművészete, Budapest. Szerk.: Juhász Antal. 441-496.
1991 Magyar címer Vásárhely népművészetében, Promenádné, III.15.
- ORTUTAY Gyula
1952 Kossuth Lajos a magyar nép hagyományaiban, Ethnographia LXIII.
- PLOHN József
1992 Negyvennyolcas honvédportrék. Összeállította: Dömötör János. Budapest.
- SELMECZI KOVÁCS Attila
1997/1 Nemzeti jelképeink szerepe az identitásban, Honismeret, 17-18.
1999 A Kossuth-címer. Ethnographia, CX. 3-23.
- SZABAD György
1992 Előszó, Plohn József: Negyvennyolcas honvédportrék.
- SZABÓ Ferenc
1964 A dél-alföldi betyárvilág, Gyula.
- UJVÁRY Zoltán
1995/1 Kossuth Lajos a népdalokban. Ethnographia CVI. 31-37.
- VAJKAI Aurél
1998 1848 emlékei a népi díszítőművészetben. Budapest.

Rövidítések

- JAM - József Attila Múzeum, Makó
KJM - Koszta József Múzeum, Szentes
MFM - Móra Ferenc Múzeum, Szeged
NM - Néprajzi Múzeum, Budapest
SZKJM - Szántó Kovács János Múzeum, Orosháza
TJM - Tornyai János Múzeum, Hódmezővásárhely

The Memories of the 1848/49 Revolution and War of Independence in Csongrád County's Object Culture

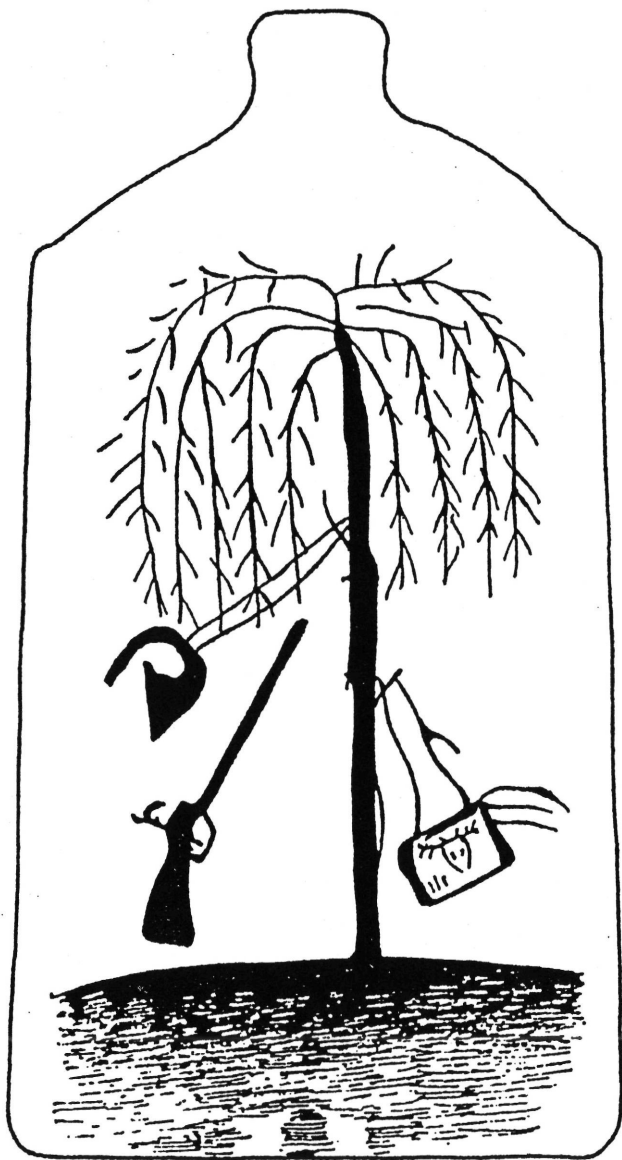
A relatively rich object collection that preserves the memory of the 1848/49 revolution and war of independence survived in the Southern Hungarian Plains. One part of this collection originates from immediately after the war of independence, while the majority from the end of the nineteenth century and the beginning of the twentieth century.

The objects that can be found in the collections of the museum in Csongrád county are primarily folk art pieces, rarely articles for everyday use. Craftsmen, peasant specialists and humble peasants made them. Mihály Maksa from Hódmezővásárhely, György Szabó and Antal Kiss potters from Makó stand out among the others when we consider the exhibited objects.

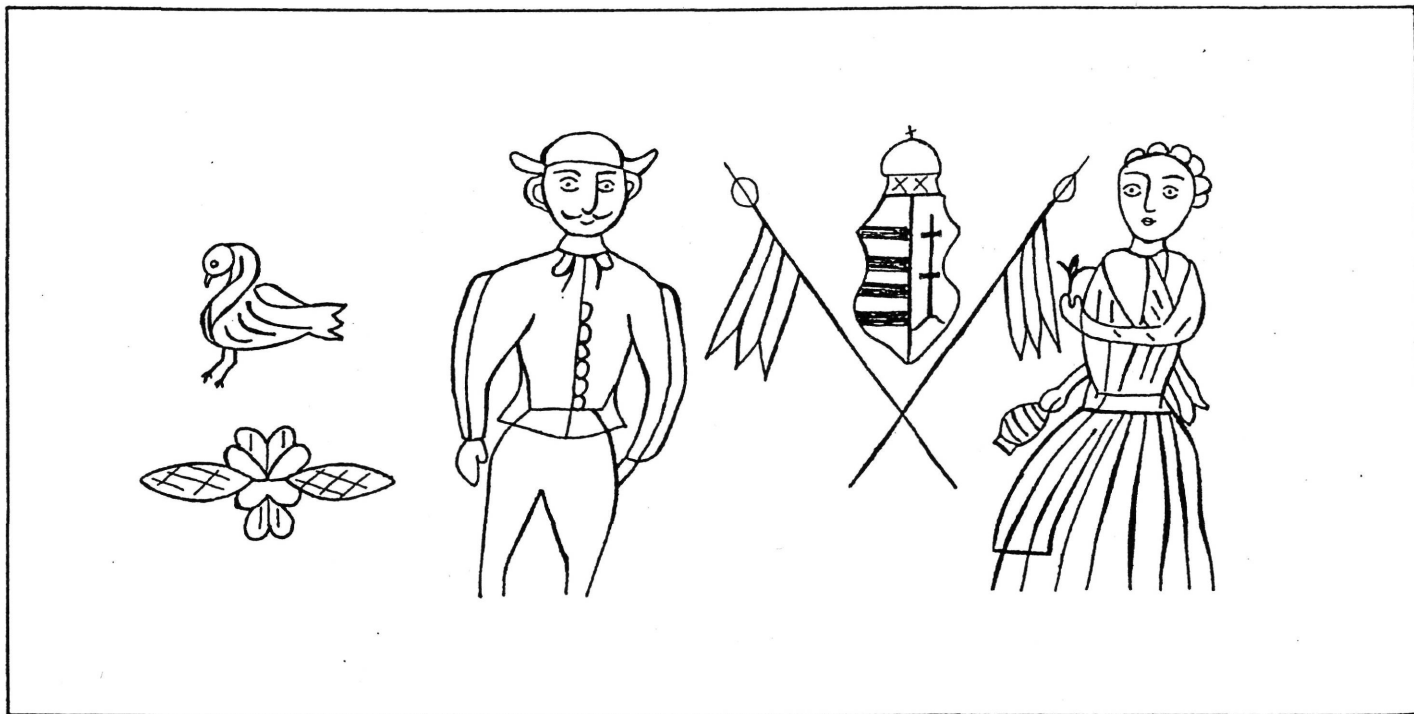
According to their classification based on the materials they were made from, we can conclude that mainly clay pots (bottles, flasks, ink containers) and wooden objects (blade holders, honey-cake beetle, objects for everyday use) survived. There are a fewer objects made from leather (tobacco sacks, woman's coat) and textile (cartman's coat).

The most commonly applied motive is the arms of the nation, which symbolises national pride, independence and republic. The folklore objects contain simplified illustrations of the official arms of the nation. Beside the arms of the nation patriotic texts, as well as short sentences and long stanzas of verses can be found: „Long live our homeland!”, „Oh, My Lord Above, Let me Live until I see my beautiful country free. Bring it the day of freedom, Bless the Hungarian nation!” The depiction of the weeping willow or its references in texts refer to the suppression of the war of independence. On the fewer occasions we can find illustrations of military men, 'honvéds' i.e. the Hungarian soldiers.

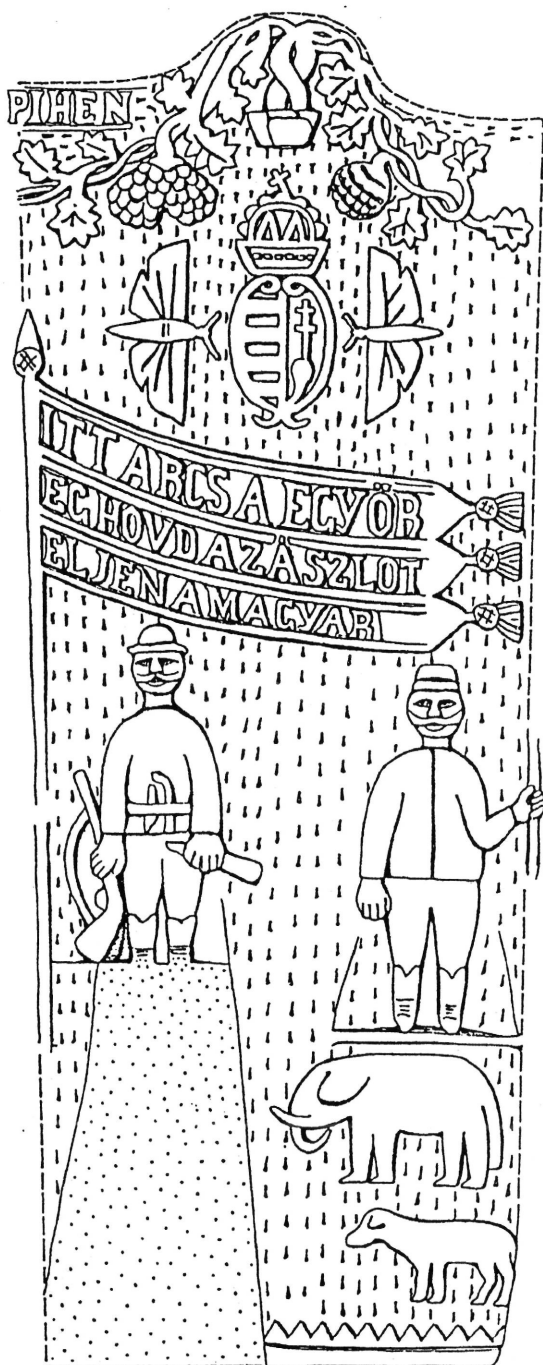
The memory of Lajos Kossuth (1802-1894) is still vividly present in Hungarian folklore. It is especially prominent in our region. His death and his honoured funeral furnished his cult, which was further strengthened by his centennial birthday anniversary.

1. rajz: Butella (Makó), NM 62. 181. 36.

2. rajz: Borotvatok, MFM, 50. 525. 1.

3. rajz: Botvég (33. sz. kép) kiterített rajza, SZKJM, 52.1604.1.

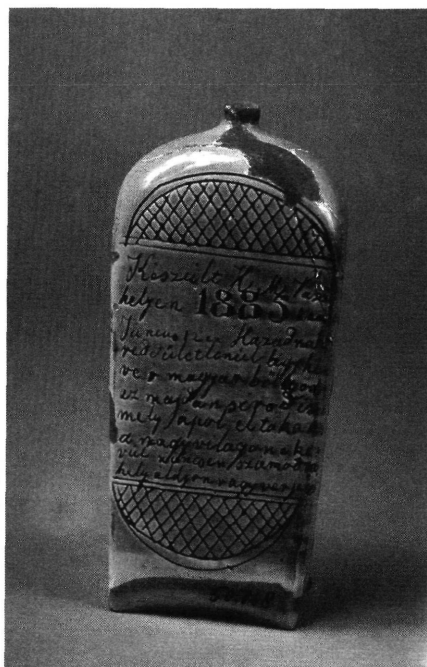
1. Butella (Hmvhely), NM, 53. 61. 350

2. Butella (Hmvhely), SZKJM, 52. 925. 1.

3. Butella, TJM, 50.804. 1.

4. Butella, TJM, 50. 768. 1.

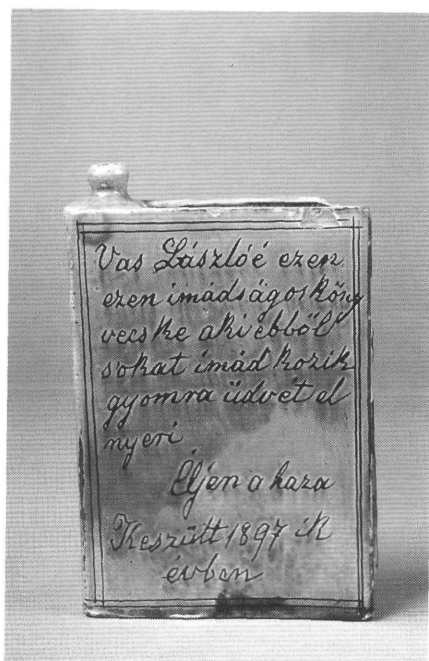
5. Butella (Makó), MFM, 50. 768. 1.

6. Butella (Makó), NM, 62. 181. 36.

7. Butella, JAM, 69.194. 1.

8. Butella (Hmrvhely), SZKJM, 52. 784. 1.

9. Kulacs, MFM, 66. 11. 1.

10. Kulacs, SZKJM, 52. 773. 1.

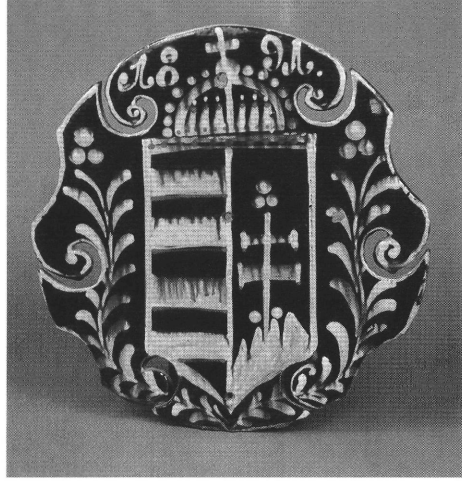
11. Tintatartó, TJM, 52. 373. 1.

12. Tintatartó (Hódmezővásárhely),
NM, 53. 61. 689.

13. Tányér, MFM, 51. 434. 1.

14. Maksa-címer, TJM, 50. 649. 1.

15. Kisláda, MFM, 52. 905. 1.

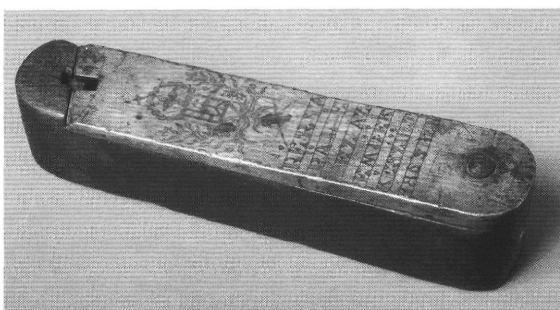
16. Borotvatok, TJM, 53. 545. 1.

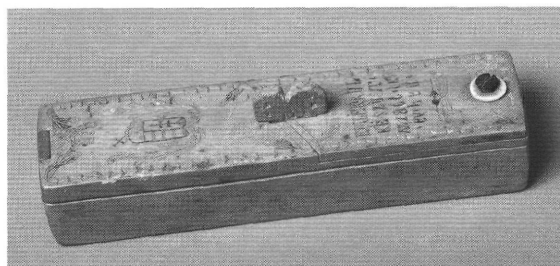
17. Borotvatok, TJM, 53. 562. 1.

18. Borotvatok, SZKJM, 52. 1164. 1.

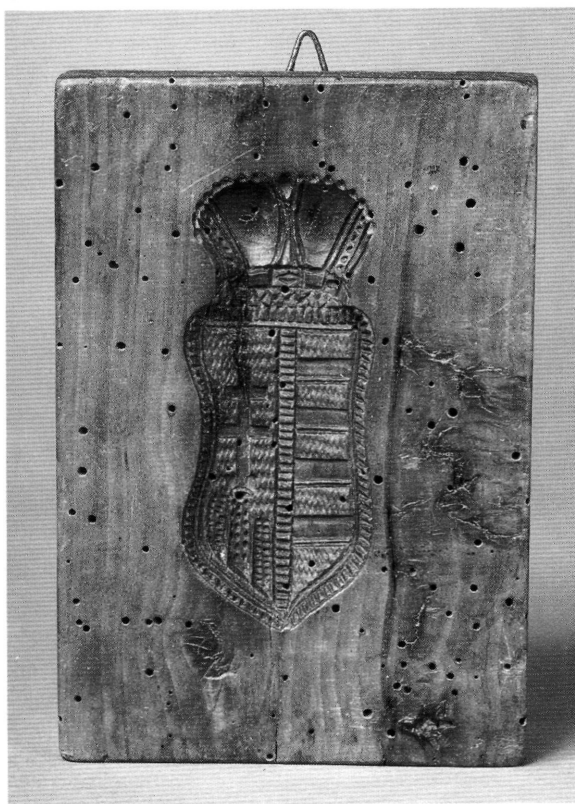
19. Borotvatok, SZKJM, 52. 1170. 1.

20. Borotvatok, JAM, 76. 34. 1.

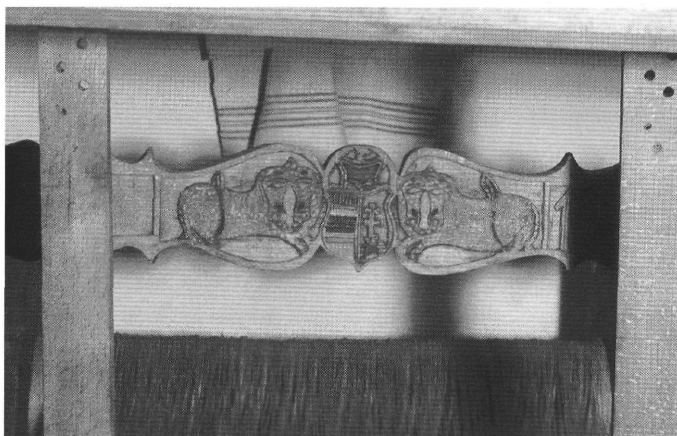
21. Mézeskalács forma,
TJM, 53. 806. 1.

22. Mézeskalács forma, KJM, 54. 1287. 1.

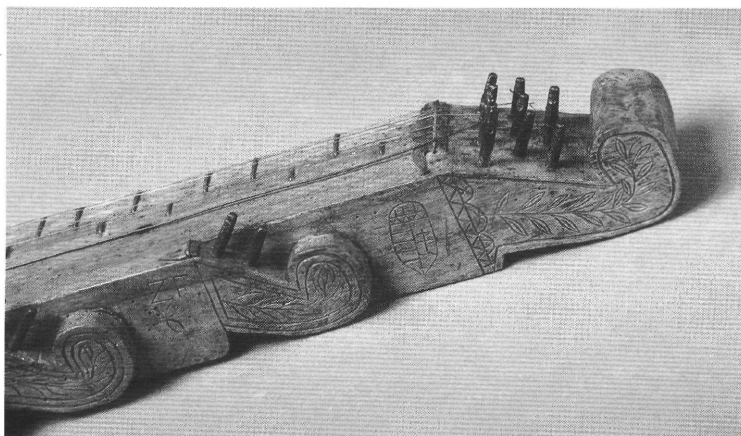
23. Mézeskalács forma, KJM, 54. 1288. 1.

24. Szövőszék (részlet), JAM, 78. 130. 1.

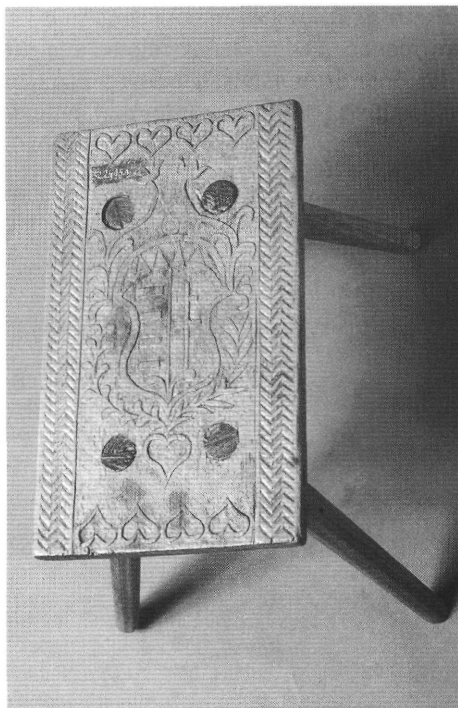
25. Törölközőtartó, MFM, 61. 4. 1.

26. Citera (részlet), MFM, 63. 16. 1.

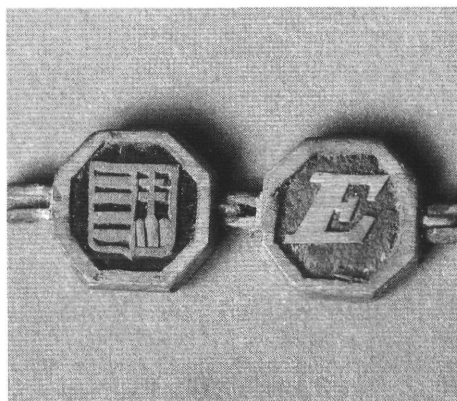
27. Fali polc, SZKJM, 85. 15. 1.

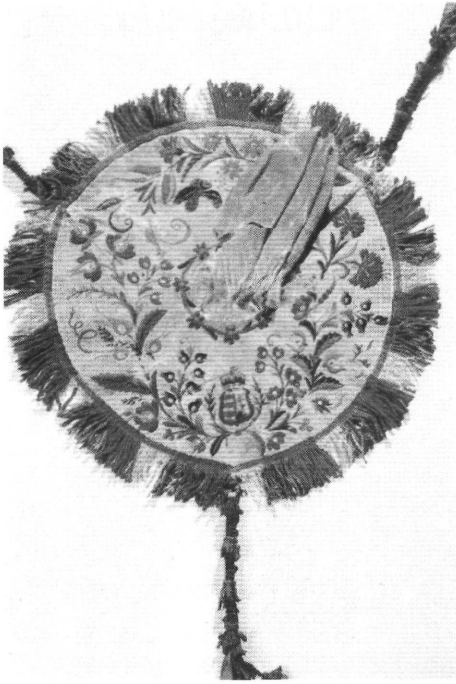
28. Kisszék, MFM, 52. 2415. 1.

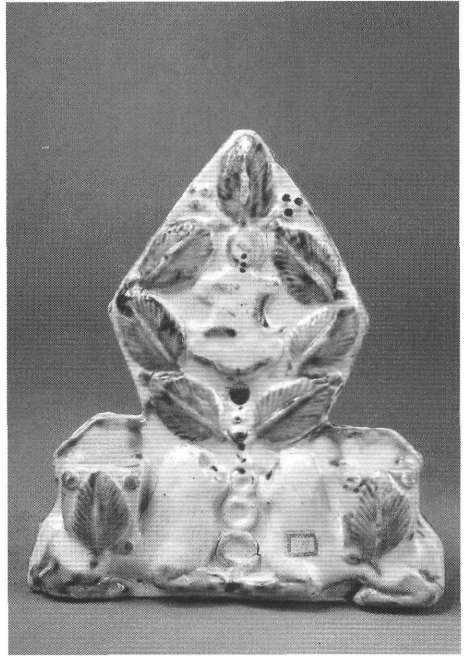
29. Rühzsírtartó, MFM, 52. 346. 1.

30. Karperec (részlet), KJM

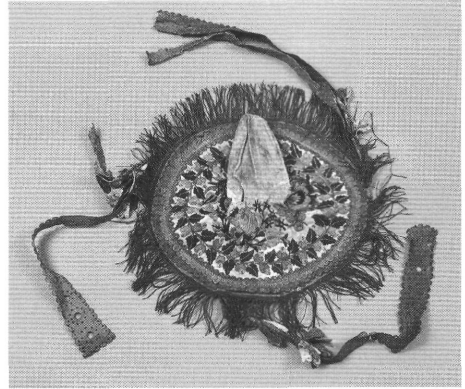
31. Dohányzacskó, MFM, 52. 1253. 1.

32. Gyufatartó, TJM, 52. 558. 1.

33. Botvég, SZKJM, 52. 1604. 1.

34. Rózsa Sándor dohányzacskója,
KJM, 54. 531. 1.

35. Butella, KJM, 54. 981. 1.

36. Butellák, KJM, 54. 971. 1; 54. 985. 1.

37. Butella (Makó) NM, 53. 61. 327.

38. Butella (Makó), NM, 53. 437. 1.

39. Kulacs, TJM, 65. 73. 1.

40. Kulacs, MFM, 50. 755. 1.

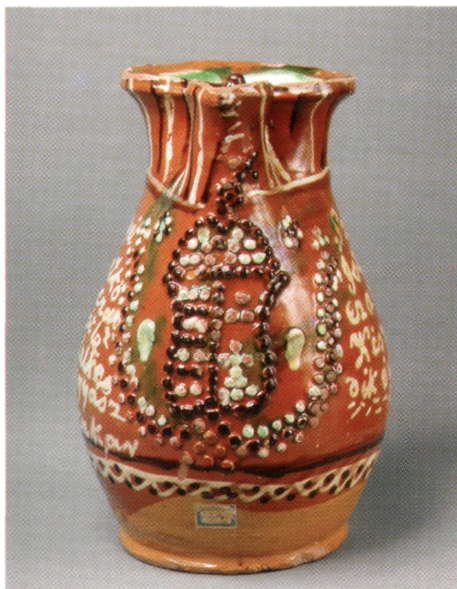
41. Perekulacs, KJM, 54. 1004. 1.

42. Kulacs, TJM, 52. 891. 1.

43. Nagytál, TJM, 59. 3. 1.

44. Boroskancsó (mihók), TJM, 52. 15. 1.

45. Maksa-címer, TJM, 93. 2. 7.

46. Borotvatok, KJM, 54. 174. 1.

47. Pipatórium, MFM, 52. 1019. 1.

48. Asszonysuba (részlet), TJM, 50. 1771. 1.

49. Kocsisszűr (részlet), TJM, 81. 93. 1.

